

Documentació dels nous conjunts d'art rupestre del Priorat (Tarragona)

RAMON VIÑAS¹ I ELISA SARRIÀ²

Com altres comarques catalanes, la geografia del Priorat ofereix un relleu muntanyós força accidentat; aquest està configurat per les serres del Montsant, la Llena, Alforja, l'Argentera, Llaberia, Montalt, la Figuera i l'extrem sud-oest de les muntanyes de Prades. Un paisatge on despunten els nivells calcaris, flanquejats i soscavats pels rius Siurana i Montsant, els quals han deixat barrancs acinglerats amb nombroses cavitats: coves i abrics. Un territori que, malgrat que reuneix les condicions idònies per a l'existència de conjunts rupestres, és desconegut en aquest tipus de registre arqueològic. Les noves troballes constitueixen un dels grans descobriments, quantitativament dels últims 35 anys a Catalunya i posa de manifest la manca de projectes de prospecció.

A la comarca del Priorat tan sols eren conegudes les pintures rupestres de l'abric de Gallicant (Viñas, 1989; Castells, 1994) i el gravat de la Cova de la Taberna (Fulloa, Viñas, 1985), però afortunadament aquestes contrades són visitades i recorregudes assíduament per excursionistes, espeleòlegs i particularment per escaladors. A finals del mes d'abril de l'any 2006, Juan Antonio Serrano i Laura Martínez (en una sortida d'escalada per la vall del riu Siurana) descobriren els abrics amb pintures del Grau dels Masets I i II en el terme de Cornudella de Montsant. Posteriorment, i en els seus itineraris, prospectaren i localitzaren altres conjunts rupestres com el Grau dels Masets III, el Grau Tallat, el Coll de la Vaca; els abrics I, II i III del Barranc de Fontscaldes; la Trona; les Covetes I i II; el Mas de la Noguera I i II; i el Grau de l'Esteve, alguns dels quals ja eren coneguts per altres escaladors de la zona.

La primera setmana d'agost de l'any 2006, Laura Martínez va notificar les troballes a Robert Sala, professor de prehistòria de la Universitat Rovira i Virgili (on

1. Institut Català de Paleoecologia Humana i Evolució Social (IPHES). C/ Escorxador, s/n, Tarragona, Spain.

- Àrea de Prehistòria, Universitat Rovira i Virgili (URV), Avinguda de Catalunya, 35, 43002 Tarragona, Spain.

- Director del Museu Comarcal de la Conca de Barberà i Centre d'Investigació de l'Art Rupestre de les Muntanyes de Prades, 43400 Montblanc, Tarragona, Spain.

2. Llicenciada en prehistòria per la UB; prehistoriadora, especialista en art rupestre.

estudiava), el qual comunicà la notícia a Ramon Viñas per tal que visités els llocs i certifiqués l'autenticitat i la vàlua dels conjunts. Els dies 12 i 13 d'agost, R. Viñas i A. Rubio varen fer una primera visita d'inspecció, acompanyats pels descobridors. Comprovaren que la majoria responien a panells amb manifestacions prehistòriques i protohistòriques, excepte el Racó del Carletes, el barranc del Marro, així com algunes figures de la Trona que consistien en elements recents i grafitats (Viñas, *et al.* 2006b).³

Un any després, el Sr. Josep Castells, tècnic del Servei d'Arqueologia i Paleontologia de la Generalitat de Catalunya va fer un recorregut pels nous conjunts rupestres de Cornudella del Montsant, i al juliol de l'any 2008 el Servei encarregà a l'Institut de Paleoeologia Humana i Evolució Social (IPHES) de fer-ne la documentació.⁴ Aquests treballs, dels quals ara presentem un resum, inclouen una còpia o calc de les pintures a escala 1:1 (feta en blanc i negre), el registre fotogràfic dels abrics i les pintures (amb diapositiva 35 mm i en format digital en CD), una memòria amb el registre i la descripció tècnica de cada una de les figures, un esquema topogràfic amb la situació dels motius pintats, i una sèrie d'observacions sobre els problemes que afecten la conservació dels motius pintats, a més d'una estimació cronocultural de cada conjunt amb la corresponent bibliografia.

Pel que fa a la serra del Montsant, la primera troballa de pintura rupestre es va produir de forma casual el 18 d'agost de l'any 2006 gràcies a Francesc Vergès, durant una excursió al parc natural del Montsant (terme de Cabacés). La descoberta va ésser comunicada a Josep Maria Vergès i Marta Fontanals, investigadors de l'IPHES/URV, els quals van fer una primera revisió de l'abric i posteriorment, acompanyats per Ramon Viñas i Josep Zaragoza, examinaren novament el conjunt rupestre (Viñas *et al.*, 2006a).⁵

Més tard, el 21 d'octubre, durant una excursió per la serra del Montsant, J.A. Serrano i L. Martínez descobriren l'abric d'Escaladei que, poc després, seria visitat per R. Viñas, A. Rubio, Elisa Sarrià i Jordi Mestres (Viñas *et al.*, 2007).⁶ Al llarg de l'any 2007, J. A. Serrano i L. Martínez, continuaren amb les seves prospeccions per les muntanyes del Priorat i localitzaren diversos abrics amb pintures a la serra de Llaberia.⁷ Aquest grup d'abric, anomenats Parellada, la Vall o Llaberia I-IV, foren revisats inicialment per Josep Castells,⁸ excepte Llaberia P-IV.⁹ Poc temps després els descobridors Serrano i Martínez, acompanyaren Viñas i Rubio als conjunts de

3. Les descobertes foren notificades el dia 14 d'agost a l'Àrea de Coneixement i Recerca de la Generalitat de Catalunya.

4. El registre i la documentació dels nous conjunts de pintures rupestres de Cornudella del Montsant la va dur a terme l'arqueòleg Ramon Viñas durant la resta de l'any 2008 amb la col·laboració d'A. Rubio, E. Sarrià, i els descobridors J. A. Serrano i L. Martínez.

5. El 13 de novembre de 2006 comunicarem l'existència d'aquesta nova troballa a l'Àrea de Coneixement i Recerca de la Generalitat de Catalunya.

6. El descobriment va ser notificat el 16 de novembre a l'Àrea de Coneixement i Recerca de la Generalitat de Catalunya.

7. J. A. Serrano i Laura Martínez notificaren personalment les noves troballes a l'Àrea de Coneixement i Recerca de la Generalitat de Catalunya.

8. Tècnic del Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya.

9. En aquell moment només s'havien trobat, a l'abric, un grup de digitacions i un petit traç gravat d'aparença recent i fortuïta, potser d'època medieval, per aquesta raó J. Castells, va deixar la visita per a una altra ocasió.

Llaberia, i durant aquesta sortida conjunta (27 de juliol de 2007) es descobriren tres noves figures de cèrvids gravats en el sostre de l'abric. Aquests animals foren observats mentre Viñas i Serrano revisaven el sostre de la cavitat, A. Rubio va fer diverses fotografies i s'hi observaren, amb més precisió, els detalls i la tècnica emprada en la seva execució¹⁰ (Viñas *et al.*, 2008 e. p.).

El Servei d'Arqueologia i Paleontologia de la Generalitat de Catalunya va comissionar Elisa Sarriá per fer la documentació dels abrics de la serra de Llaberia. El dia 18 de juny de 2008, es va fer el registre de l'abric de Llevaria P-IV¹¹ i s'observaren altres traces incises en el sostre.

DOCUMENTACIÓ DELS NOUS CONJUNTS DE LES MUNTANYES DE PRADES

El terme de Cornudella de Montsant (comarca del Priorat) aporta al conjunt de Catalunya i concretament al nucli de les muntanyes de Prades 19 abrics nous amb pintures rupestres, que dupliquen els jaciments coneguts fins ara en aquesta zona, i la converteixen en un dels indrets més importants, numèricament, del territori català.

La temàtica i la iconografia dels conjunts descoberts responen a diverses tradicions culturals, d'una banda, el denominat *art llevantí* o conjunt figuratiu naturalista post-paleolític; i de l'altra, l'art esquemáticoabstracte del Neolític-bronze amb una evident expansió per tot el territori. Salvador Vilaseca anota l'existència de diferents jaciments de sílex de superfície en la regió occidental d'aquestes muntanyes i en els contraforts meridionals del Montsant, des de Cornudella a Garcia. L'autor confirma que daten principalment del Neolític al bronze (Vilaseca, 1973, p. 125).

Apart d'aquests tipus de manifestacions, cal incloure altres tendències i continguts rupestres, menys estudiats, possiblement d'etapes protohistòriques i històriques (ferro, ibèric i medieval) tal com sembla indicar la seva temàtica i el traç cal·ligràfic; on s'aprecien alguns signes d'aspecte ibèric o més tardans.

Respecte a la paleta del pintor, aquesta reuneix, principalment, pigments rogencs (colors vermellorsos, ataronjats, castanys, castanys intensos i amb tonalitats blavoses).

Malauradament la situació del suport de la majoria de les pintures és crític. El creixement actual del bosc és un fet desfavorable per a la conservació d'aquestes manifestacions a l'aire lliure, ja que participa activament dels fenòmens que degraden els murals. Nombrosos abrics es troben en un procés, molt avançat, de defoliació i pèrdua de la seva superfície o, pel contrari, estan recoberts de colades de carbonat càlcic (formes estalagmítiques) que eclipsen les pintures. En definitiva, només han permès resguardar unes poques figures i una gran quantitat de fragments, no identificables, que dificulten l'anàlisi del seu contingut. Molts d'aquests conjunts estan en vies de desaparèixer.

10. El nou descobriment va ser comunicat al Servei d'Arqueologia i Paleontologia de la Generalitat de Catalunya.

11. En aquesta segona visita, hi participaren E. Sarriá, E. A. Viñas, R. Viñas i A. Rubio.

Llista dels abrics

1.	Abric del Grau Tallat
2-6.	Abrics del Barranc de Fontscaldes I, II, III, IV, V
7-8.	Abrics de les Covetes I i II
9-11.	Abrics del Grau dels Maset I, II i III
12-13.	Abrics de l'Esquirola I i II
14-16.	Abric del Mas de la Noguera I, II i III (II i III per documentar)
17.	Abric del Grau de l'Esteve
18.	Abric de la Vaca
19.	Abric de la Trona

I. ABRICS DEL GRAU TALLAT

El conjunt del Grau Tallat es troba enclavat al peu dels espadats SE de la serra de Gritella i al nord del pantà de Siurana; una zona enlairada i orientada a l'oest, nord-oest, sobre la vall de Cornudella del Montsant.

Està constituït per dues zones (A i B) que cobreixen una longitud d'uns 22 m, i on s'agrupen quatre nuclis de pintures esquemáticoabstractes i un element figuratiu lleuantí, distribuïdes en dos abrics, una àrea externa i una petita cavitat lateral. Les parets presenten àrees alterades per fenòmens naturals i algunes restes de pintura.

Cal destacar l'abric de la primera zona, on hi ha l'única representació femenina de tradició lleuantina (Foto 1). Malgrat el seu mal estat de conservació (ha perdut el cap, els braços i part de les cames) s'aprecia la faldilla que l'emparenta amb el grup de Cogul. Es tracta, doncs, del segon abric de Catalunya amb aquest tipus de representació.

Zona A

Les dimensions són: 14 m de longitud. Comprèn una àrea externa, situada a uns 5 m de la base, un abric i una cavitat lateral:

Relació de figures

<i>Àrea externa</i>		<i>Totals</i>
Tipus	núm. del registre	
Ídol:	1.1-1.3	1
Antropomorf:	1.4	1
Humana:	1.7	1
Traços:	1.5	1
Restes:	1.4, 1.6, 1.8,	3
Total		7

Foto 1. Restes d'una representació femenina del Grau Tallat (Foto A. Rubio)

Cavitat lateral

Tipus	núm. del registre	
Cercle:	2, 6	1
Cercle radiat:	7, 8, 9,	3
Quadrúpede:	3	1
Digitacions	4 (2)	1
Restes:	5	1
Total		7

Abric I

Tipus	núm. del registre	
Dona:	10	1
Antropomorf:	13	1
Quadrúpede:	12, 14,	2
Estructura (?)	14	1
Vaixell (?)	15	1
Restes:	11, 16	2
Total		8

Zona B

La zona B integra un abric de 6 m d'amplada, 5,50 m de fondària i uns 9 m d'alçària. Està emplaçat a l'extrem dret del conjunt i s'estructura en diverses plataformes escalonades de base. Destaca un element abstracte, de forma triangular, situat al sostre.

Abric II

Tipus	núm. del registre	
Digitació	17	1
Triangular:	18	1
Total		2

2. CONJUNT DEL BARRANC DE FONTSCALDES (I-V)

El grup d'abrics del Barranc de Fontscaldes es troben al sud de la serra de la Gri-tella i dins l'esmentat barranc, el qual drena el pantà de Siurana a través dels barrancs del Marró i de l'Estopinyà. Una àrea molt enfonsada i coberta de bosc que afavoreix un entorn humit (desfavorable per a la conservació d'aquestes manifestacions) el qual ha destruït de forma contundent la major part del conjunt rupestre format per elements esquemáticoabstractes i figuratius llevantins.

L'estat de les pintures es pot qualificar de precari, ja que el suport apareix completament exfoliat i a punt de cedir. Només una intervenció, amb caràcter d'urgència, destinada a consolidar el suport de la paret podria salvar d'una desaparició imminent, algunes figures significatives.

Abric I

La cavitat, orientada al sud-oest, configura una balma allargada d'uns 20 m de longitud, 4 m de fondària i uns 4 m d'altura aproximada. Les pintures, de trets figuratius (llevantines), ocupen una àrea de quatre metres a l'extrem nord. Lamentablement, només se n'ha conservat una tercera part, a punt de desprendre's, integrada per petits fragments de figures, la majoria restes no classificables, afectats per una activitat erosiva molt avançada. Entre les figures (prop de mig centenar) cal destacar les restes de la figura d'arquer núm. 6, d'uns 15 cm d'alçada, que sosté un gran arc i diverses fletxes, una de les quals amb una punta allargada amb aletes (Foto 2).

La superfície del terra de l'abric està completament coberta de pedregam que cau del sostre i del suport de la paret; aquest podria contenir algun tipus de dipòsit. Seria important fer una recerca de fragments de pigment en el sòl d'aquesta cavitat.

<i>Relació de figures</i>		<i>Totals</i>
Tipus	núm. del registre	
Arquer:	6, 7	2
Senglar (?):	8	1
Humana:	11, 17, 18, 19, 35,	5
Humana (?):	36, 39,	2
Cérvola:	14	1
Cabra:	22	1
Quadrúpeda:	27	1
Traç:	23	1
Restes:	1, 2, 3,4, 5, 9, 10, 12 13, 15, 16, 20, 21, 23, 24, 25, 26, 28-34, 35, 37, 38, 39, 40-45	34
Total		48

Abric II

Està situat uns 100 m de l'abric I de Fontscaldes, barranc avall, on conflueix amb el torrent que baixa del pla de l'Arc. Està constituït per una petita cavitat i una paret orientada a l'oest. Les dimensions del conjunt són: 8 m de longitud, 2 m de fondària i uns 6 m d'altura. Les pintures ocupen dues zones, la primera se situa al sostre de la coveta, i la segona, a uns 4 m sobre la paret dreta exterior. Els motius s'emmarquen dins del complex esquemàtic abstracte. Com la resta, presenta alteracions i descrostaments que afecten les pintures rupestres.

Foto 2. Restes d'un arquer de l'abric de Fontscaldes I (Foto A. Rubio). La punta de fletxa i els braçalets ens indiquen un moment neolític per a aquesta figura

<i>Relació de figures</i>		<i>Totals</i>
Tipus	núm. del registre	
Barres:	2	1
Cercle seccionat:	2	1
Restes:	1, 3	2
Total		4

Abric III

Situat a uns 50 m de l'abric II de Fontscaldes i remuntant pel barranc que baixa del pla de l'Arc en direcció al coll de la Vaca. En aquest punt una visera allargada sobre el llit del torrent resguarda les restes d'aquest conjunt, el qual és el resultat de l'erosió de les aigües torrencials.

Les dimensions de la cavitat són: 23 m de longitud, 2 m de fondària i uns 4 m d'alçària. Les petites pintures ocupen uns 15 m, i són visibles sobre els fragments del suport (antic i de color castany clar) que encara es manté sobre la paret.

El contingut se centralitza, principalment, en el tema punts.

<i>Relació de figures</i>		<i>Totals</i>
Tipus	núm. del registre	
Restes:	1, 2, 4, 5, 8	5
Punts:	6, 7	2
Digitacions:	2	1
Semicercle de punts:	6	1
Cercle de punts concèntrics:	3	1
Total		10

Abric IV

Emplaçat als voltants de l'abric II i constituït per un abric penjat sobre una paret d'uns 15 m d'alçària, orientat al nord-oest. L'abric, d'uns 2 m d'alçària, ha perdut la meitat de la base i les pintures queden situades sobre el buit, la qual cosa en dificulta l'observació.

Les dimensions són: 17 m de longitud, uns 3 m de fondària (visera). Les pintures, esquemáticoabstractes, formen un petit mural d'1,60 m d'amplada a la part central de la paret.

<i>Relació de figures</i>		<i>Totals</i>
Tipus	núm. del registre	
Barres:	1, 3,	2
Digitacions:	1, 2, 3	3
Restes:	3	1
Total		6

Abric V

La cavitat, orientada a l'oest sud-oest, es localitza seguint per la llera del barranc i a uns 200 m dels abrics II i IV. Les dimensions són: 25 m de longitud, 3 m de fondària i entre 2-3 m d'altura. El seu interior conté un gran enderrocament de blocs, alguns dels quals aprofitats com a murs, possiblement per refugiar-se.

Les pintures ocupen la part central i formen dos agrupaments distanciats uns 5 m. Els motius representen una retícula i línies amb traç fi d'1 mm d'amplada, similar als observats al Coll de la Vaca i al Grau de l'Esteve amb els quals guarda una certa filiació.

<i>Relació de figures</i>		<i>Totals</i>
Tipus	núm. del registre	
Traços verticals:	1(2)	1
Traç inclinat:	2	1
Retícula:	3	1
Restes:	3	1
Total		4

3. CONJUNT D'ABRICS DE LES COVETES I I II

El conjunt rupestre del Racó de les Covetes o les Covetes I i II es localitza al sud de la serra de la Gritella i dins del barranc de l'Estopinyà. Tots els abrics estan orientats al sud-est i s'integren dins d'una àrea de bancals abandonats. En alguns punts s'observen una sedimentació molt superficial i amuntegaments de pedres, possiblement per netejar els mateixos bancals.

Les Covetes I conté tres abrics amb pintures rupestres, i uns 20 metres al NE es troben les Covetes II, separada de l'anterior per una barraca de pedra seca, que aprofita la part més fonda d'aquesta segona cavitat.

Els dos grups presenten pintures esquemáticoabstractes i figuratives llevantines.

Les Covetes I

El conjunt de les Covetes I integra els tres abrics que ocupen una amplada de 21 m a la base d'un roquerol. Les parets i sostres del conjunt estan cobertes d'àrees afectades per l'erosió natural, principalment descrostaments, colades estalagmítiques i zones ennegrides per matèria orgànica que afecten i degraden diverses figures.

Abric I

Antigament el recinte es trobava tancat amb un mur de pedres, actualment enderrocat. Presenta una longitud de 8 m, 3 m de fondària i 3 m d'alçària. El mural es troba en els extrems de l'abric, cobert parcialment pel mur.

<i>Relació de figures</i>		<i>Totals</i>
Tipus	núm. del registre	
Humana:	2	1
Traços o fletxes?:	2	1
Taç corbat:	7	1
Digitacions:	11, 15	2
Barres:	12, 15	2
Restes:	1, 3, 4, 5, 6, 8, 9, 13, 14 15, 16-24	18
Total		26

Abric II

La segona cavitat, separada de l'anterior 1,50 m, presenta una amplada de 3 m, una fondària de 3 m i una alçària de 2,50 m. Les seves pintures s'observen a la paret esquerra.

<i>Relació de figures</i>		<i>Totals</i>
Tipus	núm. del registre	
Humana:	1	1
Cabra:	2	1
Quadrúpede indeterminat:	3	1
Barres:	4	1
Restes:	5, 6	2
Total		6

Abric III

A un metre a la dreta de l'anterior i amb 3 m de longitud, 2,50 m de fondària i 2,50 m d'alçària. A la paret dreta s'observa el panell amb pintures.

<i>Relació de figures</i>		<i>Totals</i>
Tipus	núm. del registre	
Traç corbat:	6, 7, 8	3
Barres:	9, 10	2
Restes:	1-4, 5,	4
Total		9

Abric de les Covetes II

Aquest abric està situat a uns 20 m al nord-est del primer grup i format per dues cavitats: la primera és una "barraca" que aprofita la paret més fonda de l'abric, actualment ennegrit pel foc, i la segona (les Covetes II) mostra restes de pintures i una figura humana llewantina. L'abric està orientat al sud-est i presenta una llargada d'uns 15 m, 2,50 m de fondària i 3 m d'alçària. La seva base està formada per un bancal.

Les pintures ocupen la zona central dreta i la majoria no poden ser identificades pel seu estat de degradació exceptuant una figura humana, aparentment masculina i de trets naturalistes estilitzats, en actitud d'observació o descans.

La paret mostra àrees degradades per l'erosió i colades estalagmítiques que afecten tot el conjunt.

<i>Relació de figures</i>		<i>Totals</i>
Tipus	núm. del registre	
Traços cal·ligràfics:	1, 3	1
Digitació:	2	1
Humana:	11	1
Restes:	3, 4, 5, 6, 7,8, 9, 10	8
Total		11

4. ABRICS DEL GRAU DELS MASETS I, II, III

Els abrics del Grau dels Masets estan situats a uns 650 m d'altitud, al sud-est de la serra de la Gritella, a pocs quilòmetres de la població de Siurana i orientats sobre la mateixa vall del riu. Estan orientats entre el sud-est i l'est nord-est i presenten el sòl rocós sense cap tipus de sediment o restes arqueològiques.

Les pintures integren mig centenar d'unitats, totes de concepció esquemáticoabstracta. Les seves mides varien entre 1 i 20 cm aproximadament. Predomina el traç ample (entre 1 i 2 cm de gruix) i, entre les tècniques, destaca el traç simple, la digitació i el punt.

Abric I

El conjunt, situat a uns 40 m sobre el llit del barranc, conté dos abrics amb un total de 29 motius pintats. Les cavitats estan orientades al sud-oest i situades damunt d'un basament geològic, lleugerament inclinat i ascendent d'esquerra a dreta. Les dimensions del primer abric són: 15 m de longitud, 2,50 m de fondària i uns 9 m d'altura. Les dimensions del segon són: 10 m de longitud, 5 m de fondària i 9,50 m d'altura.

Les pintures ocupen la part central del primer abric i una franja d'uns 10 m d'amplada en el segon. Les parets mostren, en general, àrees afectades per l'erosió natural, principalment descrostaments i zones ennegrides per matèria orgànica així com petites perforacions produïdes per líquens endolítics, que afecten les representacions.

Relació de figures

<i>Primera cavitat</i>		<i>Totals</i>
Tipus	núm. del registre	
Quadrúpede:	1	1
<i>Segona cavitat</i>		
Quadrúpede:	2	1
Traç:	5, 24	2
Traç horitzontal:	13	1
Traç corbat:	9, 11	2
Ancoraforme i semicercle radiat:	6, 7	2
Barra:	8, 11, 14, 21	4
Cérvol:	10	1
Au:	22	1
Digitacions:	15, 19	1
Pectiniforme:	18	1
Antropomorf?:	20	1
Branquiforme:	23	1
Indeterminat:	25	1
Restes:	2, 3, 4, 11, 12, 15, 16, 17, 22	9
Total		29

Abric II

Les dimensions d'aquest abric són: 17 m de longitud, 3 m de fondària i uns 3,50 m d'altura. La cavitat conté 14 representacions esquemàtiques i abstractes, la majoria pertanyen a restes no identificables. Aquestes pintures ocupen una franja d'uns 9 m, a la part central de l'abric, i estan afectades per diverses alteracions naturals, particularment líquens que han destruït gran part del conjunt. Entre els seus motius destaquen dos branquiformes que presideixen el fris (Foto 3), seguits de dues fileres de punts. Tots presenten mides i tonalitats diferents, amb una amplada de traç simple i de gruix variable que demostra l'ús de diferents instruments per a l'aplicació del pigment.

<i>Relació de figures</i>		<i>Totals</i>
Tipus	núm. del registre	
Restes:	1, 2, 3, 4,5, 7, 8, 9, 10, 11, 12	10
Branquiformes:	3 (2)	2
Punts (dues fileres):	6	2
Total		14

Foto 3. Branquiformes de l'abric del Grau dels Masets II. Les figures estan afectades per la formació dels líquens que cobreixen tota la paret (Foto A. Rubio)

Abric III

L'abric està orientat al sud-est i les seves dimensions són: 9 m d'amplada, uns 7 m de fondària i 3 m d'alçària. El seu interior presenta un graó d'uns 60 cm d'alçària, des d'aquest punt parteix una cavitat reduïda, d'uns 2 m de llargada per 50 cm d'alçària aproximada. Les parets mostren àrees afectades per l'erosió natural, principalment descrostaments, colades de carbonat càlcic i zones ennegrides per matèria orgànica que afecten el suport i les pintures. El mural conté set representacions: la primera es localitza en el sostre i prop de l'entrada de la cavitat interior. La resta de motius ocupen una franja de 90 x 45 cm a l'extrem dret de l'abric.

<i>Relació de figures</i>		<i>Totals</i>
Tipus	núm. del registre	
Restes:	3	1
Punts:	1	1
Forma de T	7	1
Humana (ídol?):	2	1
Humana:	4, 6	2
Quadrúpede:	5	1
Total		7

5. BALMA DEL MOLÍ DE L'ESQUIROLA I

Aquesta cavitat es localitza a la cinglera de la vessant sud-oest de la Moleta (967 m) al sud del tossal del Pau Bonet (1.026 m). L'indret conté una balma dilatada, seccionada en tres concavitats de les quals només les dues últimes contenen manifestacions rupestres.

Les dimensions del conjunt són: 35 m de longitud, 4 m de fondària i entre 3 i 4 m d'altura. Les pintures pertanyen a la tradició esquemáticoabstracta i s'agrupen en 17 núclis. Els motius consisteixen en punts o digitacions de mides entorn als 2 cm (Foto 4).

Relació de figures

Tipus	núm. del registre	Totals
Grups de punts:	1, 2,	2
Grups de barres:	3, 9 (14), 10 (2), 11, 15,	5
Digitacions:	5, 7, 8, 12, 13,	5
Traç:	5, 15	2
Quadrúpede (?):	6	1
Restes:	3, 4, 7, 8, 11, 12, 13, 14, 16, 17	10
Total		25

Foto 4. Conjunt de barres de la balma del Molí de l'Esquirola I (Foto A.Rubio)

Balma del Molí de l'Esquirola II

Situada al sud-oest de l'abric de l'Esquirola I, i dins del barranc de la Gritella. Les seves dimensions són: 8-10 m de longitud, 7 m de fondària màxima al centre i 3,50 m d'altura. Està orientada al sud i conté un petit mural format per dues figures que s'emmarquen en el conjunt esquemáticoabstracte.

Relació de figures

Tipus	núm. del registre	Totals
Forma de T amb extensions:	1	1
Traç:	2	1
<u>Total</u>		<u>2</u>

6. CONJUNT D'ABRICS DEL MAS DE LA NOGUERA I, II I III

Està situat a la cinglera de la vessant oest del tossal del Pau Bonet, a l'extrem occidental de les muntanyes de Prades. Es tracta de tres cavitats orientades al sud-oest, dos

de les quals de mides reduïdes i situades a la base del cingle (no documentades) i la principal (abric I) localitzada a uns 8 m pel damunt de les anteriors. En general presenten manifestacions esquemáticoabstractes fetes amb traç simple o amb els dits.

Abric I

Constitueix un gran abric de 45 m d'amplada amb 7 m de fondària i 6 m d'alçària. El seu interior està dividit en tres concavitats de diverses dimensions, de les quals la més gran és la cavitat central. Les pintures s'agrupen en 7 nuclis distribuïts en 19 m i es localitzen a l'extrem dret d'aquest abric i al llarg de la tercera i última concavitat. Els motius foren pintats a una altura d'entre 1,30 i 3 m i el seu contingut se centra en grups de punts i barres de mides variables, entre 1 i 12 cm.

A l'igual que la resta d'abrics presenta descrostaments del suport i erosió que afecten diversos motius.

<i>Relació de figures</i>		<i>Totals</i>
Tipus	núm. del registre	
Grup de punts:	1 (18)	1
Grup de digitacions i punts:	3 (20), 4, 6 (1),	2
Digitacions/barres	5	1
Traç vertical amb ganxo:	2	1
Traç:	7	1
Restes:	1, 3, 4, 5, 6	4
Total		10

7. ABRIC DEL GRAU DE L'ESTEVE

Situat a l'oest de la serra de la Gritella i encarat al barranc de l'Argentera. Constitueix una paret de 32 m de longitud per uns 30 d'alçària, que s'enruna a la base. A l'extrem sud conserva cinc representacions de color vermell. Les pintures ocupen una àrea d'1,60 m d'amplada i 1 m d'alçària. A l'igual que en el Coll de la Vaca, els motius mostren un aspecte tardà.

<i>Relació de figures</i>		<i>Totals</i>
Tipus	núm. del registre	
Antropomorf:	4	1
Retícula:	2	1
Digitació:	4	1
Restes:	1, 3	2
Total		5

8. ABRIC DEL COLL DE LA VACA

Està situat al sud de la serra de la Gritella i dins del barranc de Fontscaldes en direcció al Grau Tallat. L'abric està orientat a l'est i s'obre a la base d'un gran roquerol monolític parcialment derruït. Durant els treballs de documentació, unes fortes pluges van provocar el descendent d'una part de la cinglera dreta i les roques caigudes s'acumularen al peu de l'abric formant una tartera.

Les seves dimensions són: 11 m d'amplada 4,50 m d'alçària màxima i uns 2,50 m de fondària. El mural està molt deteriorat i només conserva cinc representacions esquemáticoabstractes de colors esvaïts ataronjats i rogençs. Les pintures mostren un aspecte tardà (bronze-ferro-ibèric) amb diferents tipus de traç, entre 1 mm i 2 cm, que indiquen un mínim de dos instruments per fer-los.

<i>Relació de figures</i>		<i>Totals</i>
Tipus	núm. del registre	
Barres:	1	1
Epígraf ibèric	5	1
Línies ondulades:	1	1
Barra:	4 (2)	1
Restes:	1, 3	2
Total		29

9. ABRIC DE LA TRONA

Es localitza a l'extrem est del cingle Roig, per sota dels Comellars (762 m) i a l'est de la població de Siurana, dins d'una zona de gran activitat escaladora. Està constituït per dos abrics, separats per una esclatxa de la roca, i situats en una raconada de la cinglera on s'han conservat 9 elements pintats de concepció esquemáticoabstracta, alguns dels quals executats amb la tècnica del traç fi cal·ligràfic.

El primer panell es troba a l'esquerra del conjunt i les seves dimensions són: 8 m de longitud, 1 m de fondària i uns 3,50 m d'alçària. Les pintures es troben al centre de la cavitat i ocupen un espai d'uns dos metres de llargada.

El segon panell es troba dins d'un petit recinte, de planta angular, de 2 m de longitud, 1 m de fondària i uns 2,75 m d'altura. En el seu sostre, completament pla, s'observa la representació d'un estel·liforme de traç fi d'aspecte històric i protohistòric.

Les parets mostren àrees afectades pels fenòmens naturals, principalment descrostaments, i pels voltants es detecten algunes tonalitats rogenques produïdes per grafitis recents (noms i anys) i possiblement indicadors de rutes, que alguns visitants han intentat suprimir, degradant (pel desgast del fregament) la superfície d'aquests llocs.

<i>Relació de figures</i>		<i>Totals</i>
<i>Primer abric</i>		
Tipus	núm. del registre	
Epígraf ibèric (?):	1	1
V V [invertides]:	2	1
Traç:	2, 3	2
Traç corbat:	5, 7	2
Semicercle o ferradura:	4	1
Quadrúpede (?):	5	1
<i>Segon abric</i>		
Estel:	8	1
Total		9

Documentació dels nous conjunts de la serra de Llaberia i serra del Montsant (Priorat)

El descobriment del grup de pintures de la serra del Montsant i la serra de Llaberia omple un gran buit, en el mapa de distribució dels conjunts rupestres catalogats fins ara a Catalunya. La nova iconografia respon a diverses tradicions, en què domina en nombre l'art llevantí amb representacions naturalistes i en menor quantitat els que inclouríem com a art esquemáticoabstracte del Neolític-bronze.

A l'igual com succeeix amb les manifestacions pintades de les muntanyes de Prades, els motius pintats a Montsant i Llaberia fan servir pigments rogencs, amb tonalitats variables que van des dels colors ataronjats i vermellosos fins als castanys.

La conservació dels murals és millor que a les muntanyes de Prades, tot i que, en les balms pintades, considerem que el 50% (potencialment real), s'ha perdut pels descrosaments del suport o pel recobriment de les colades de carbonat càlcic. Dins d'aquestes tres àrees geogràfiques hi trobarem els grups següents:

Llista dels abrics

1. Capçanes	2. Morera del Montsant	3. Cabacés
1. Grup la Vall	5. Escaladei I	1. Cavaloca I
1. La Vall I	6. Escaladei II	2. Cavaloca II
2. La Vall II	7. Escaladei III	
3. La Vall III		
4. La Vall IV		
5. La Vall V		
6. La Vall VI		
2. Grup Parellada		
1. Parellada I		
2. Parellada II		
3. Parellada III		
4. Parellada IV		

Les tres àrees geogràfiques contenen un nombre molt important de representacions naturalistes, fet que resulta rellevant per al coneixement d'aquesta tradició cultural que passem a descriure.

1. Grup Capçanes

La Vall: 85 motius (90% naturalistes i 10% esquemàtics)

Parellada: 36 motius (50% naturalistes i 50% esquemàtics)

2. Grup Morera del Montsant

Escaladei : 14 motius (40% naturalistes i 60% esquemàtics)

3. Grup Cabacés

Cavaloca : 31 motius (100% esquemàtics)

El grup més nombrós de pintures es troba localitzat en el terme municipal de Capçanes, a la serra de Llaberia. Agrupats segons la seva localització toponímica, hi trobem 2 valls, una de les quals, que anomenarem la Vall, amb 6 abrics pintats (Vall I, II, III, IV, V i VI) i l'altra que hem anomenat Parellada, amb 4 abrics pintats (Parellada I, II, III, IV).

1. Capçanes

1.1 La Vall

1.1.1 Vall I

El grup de pintures de la Vall I, està orientat a 75° a l'est. Les dimensions són d'uns 10 m de llargada per 5 m d'amplada màxima, i uns 3 m d'amplada mitjana, lloc on es troben el gran nombre de figures de l'abric I. Les pintures les localitzem distribuïdes al llarg de l'abric, amb un total de 42 figures comptabilitzades en la seva part central, i ocupen uns 4 m de longitud per 2 d'alçària de mural pintat (Foto 5).

No presenta sediments en superfície i s'observa un suport molt precari pel que fa a la conservació, a causa del recobriment de concrecions calcàries, en especial en zones importants del mural, fet que ens preocupa. És per això que considerem important una actuació urgent per conservar-lo.

Relació de figures

Tipus	Total	42
Figures humanes	14	
Arquers	3	
Cérvol	1	
Càprid	1	
Cap de cérvola	1	
Restes de banyes	1	
Antropomorf	1	
Bossa	1	
Restes extremitats	1	
Puntes de fletxa	1	
Quadrúpedes	2	
Objecte	1	

1.1.2 Vall II

El conjunt de pintures de la Vall II, es troba a uns 25 m a la dreta de l'anterior conjunt de la Vall I, en una paret bastant uniforme. La paret fa uns 10 m de llargada per 2,50 m de profunditat, amb una alçària màxima de 3,50 m. El mural amb pintures es troba situat sobre una petita paret, molt propera a una concavitat, que fa que sigui un suport idoni per executar el mural, que ocupa una àrea de 0,60 m per 0,50 m d'alçària. La seva orientació és de 75° est.

El grup de pintures de Capçanes és una de les troballes més importants de pintura prehistòrica naturalista postpaleolítica a Catalunya. Aquest mural centrat en figures humanes d'estil realista, representa un document únic per a la investigació, des d'una perspectiva antropològica, social i etnogràfica. Una matança o possible *sacrifici humà* que qualificaríem de massiu. Les figures mostren posicions molt variades, però sempre deixen clara una actitud d'abatiment i derrota (Fig. 1).

Relació de Figures

Tipus	Total	26
Figura humana	22	
Caprins	3	
Restes	2	

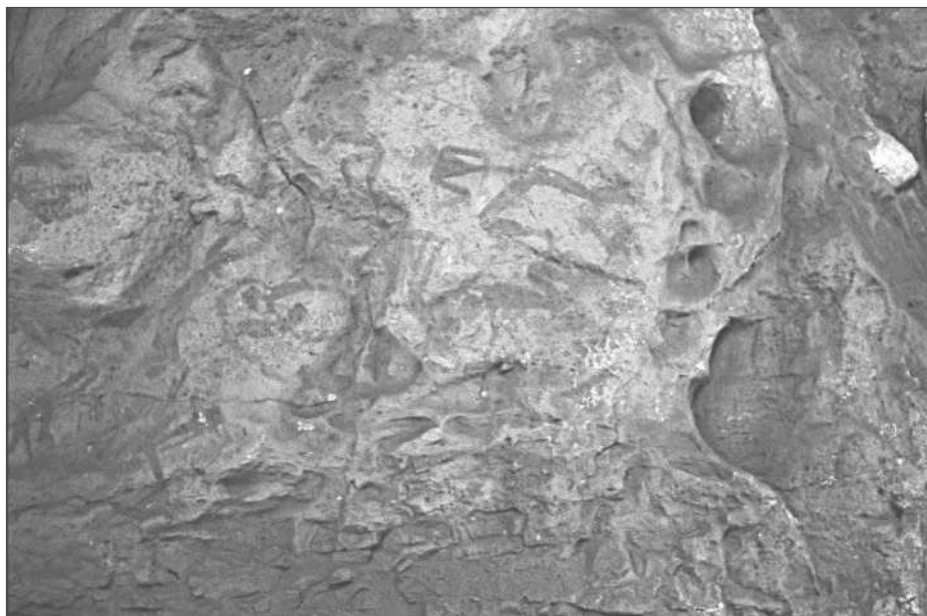

Foto 5. Matança o possible sacrifici humà, massiu, de l'abric de la Vall II. Una temàtica innovadora per a l'estudi de l'art llewantí, dins de les matances i sacrificis rituals (Foto E. Sarrià)

Fig. 1. Composició de la matança o sacrifici humà del conjunt de la Vall (Dibuix E. Sarrià)

1.1.3 Vall III

El conjunt de pintures de la Vall III està situat a uns 3 m a la dreta de l'anterior conjunt de la Vall II. Aquest es troba en una paret que configura dues concavitats molt ben marcades. L'àrea comprèn uns 5 m de llargada per 2 m de profunditat amb una alçària màxima de 3 m fins a l'extrem superior de la coveta amb restes d'una figura. La pintura està situada a la dreta de la segona concavitat. L'abric està orientat a uns 75° a l'est.

Relació de figures

Tipus	Total	1
Restes		1

1.1.4 Vall IV

El conjunt de pintures de la Vall IV està sobre una gran paret, on s'observen algunes cavitats sense base; només una petita plataforma ens permet situar-nos al nivell de les

pintures. Probablement, moviments tectònics varen motivar el despreniment de la part inferior de la balma.

La presència única d'un cérvol pot ser circumstancial, ja que podria estar acompanyat d'altres representacions destruïdes per l'erosió. Aquest animal, amb un disseny molt naturalista i proporcionat, està en actitud de bramar, comuna entre *Cervus elaphus* durant la temporada d'aparellar-se, una temàtica relativament habitual en la pintura lleuantina (Foto 6).

Relació de figures

Tipus	Total	1
Cérvol		1

1.1.5 Vall V

El conjunt de pintures de la Vall V es troba situat en una paret bastant uniforme. L'abric presenta 12 m de llargada per 2 m de fondària, amb una alçària màxima de 3 m. El mural pintat es localitza a la part esquerra de la paret i ocupa una àrea de 3 m per 0,70 m d'alçada. La seva orientació és sud-oest.

El contingut respon al que fins ara hem estat trobant en els conjunts de la Vall. Tots entren a formar part d'una temàtica descriptiva i social que no respon a temes cinegètics.

Foto 6. Figura de cérvol de l'abric de la Vall IV. L'exemplar està en actitud de bramar, detall que indica l'època de zel d'aquesta espècie (Foto E. Sarrià)

Relació de figures

Tipus	Total	14
Figura humana	3	
Cérvol	1	
Banyes de cérvol	2	
Arquer	2	
Restes	4	
Quadrúpede	1	
Figura humana?	1	

1.1.6 Vall VI

El conjunt de pintures de la Vall VI es localitza en una paret on hi ha diverses covetes. L'abric se situa a 1,50 m del terra i les seves dimensions són de 8 m d'amplada per 1,50 de fondària. L'única pintura que trobem en el conjunt està situada a uns 2 m d'altura de la base de l'abric i a la dreta d'aquest. Orientat a l'oest i a uns 240°-250°.

El suport està malmès a causa de l'ennegriment, probablement pel desenvolupament d'algues cianofícies. Només s'observen les restes d'un possible bòvid, difícil de descriure ja que va perdre, fa temps, part del pigment.

Relació de figures

Tipus	Total	1
Cap de bòvid?	1	

2. Parellada**1.2.1 Parellada I**

El conjunt de pintures de Parellada I, se situa en una paret i just a l'inici del barranc de Parellada, a uns 275 m sobre el nivell del mar. Aquesta paret és molt igual en tot el recorregut del barranc, on localitzarem la resta de conjunts II, III i IV. El conjunt amb pintures ocupa una àrea de 2 m per 50 cm d'alçària màxima (Foto 7). Està orientat al sud-est a uns 130°-140°.

Relació de figures

Tipus	Total	10
Figura humana	1	
Arquer	2	
Traços	2	
Personatge particular	1	
Restes	1	
Restes figura humana	2	

*Foto 7. Personatge, possiblement de caràcter mitològic de l'abric de Parellada I
(Foto E. Sarrià)*

1.2.2 Parellada II

El conjunt de pintures de Parellada II està situat a uns 150 m del conjunt de Parellada I. A uns 275 m sobre el nivell del mar i a uns 50 m de la base del barranc. Aquesta paret és molt igual en tot el recorregut del barranc, on trobarem els conjunts I, III i IV. El conjunt ocupa una àrea reduïda d'uns 50 cm de llargada per 30 cm d'alçària i no presenta sediments visibles. Està orientat al sud-est a uns 130°-140°.

Relació de figures

Tipus	Total	3
Figura humana	1	
Figura humana?	1	
Traç	1	

1.2.3 Parellada III

El conjunt de pintures de Parellada III està situat a uns 150 m de l'abric de Parellada I. A uns 275 m sobre el nivell del mar i a uns 50 m de la base del barranc. El mural ocupa una àrea reduïda d'uns 50 cm de llargada per 30 cm d'alçària. Està orientat al sud-est a uns 130°-140°.

L'abric de Parellada III integra dos motius, un gran toro de 54 cm i un element

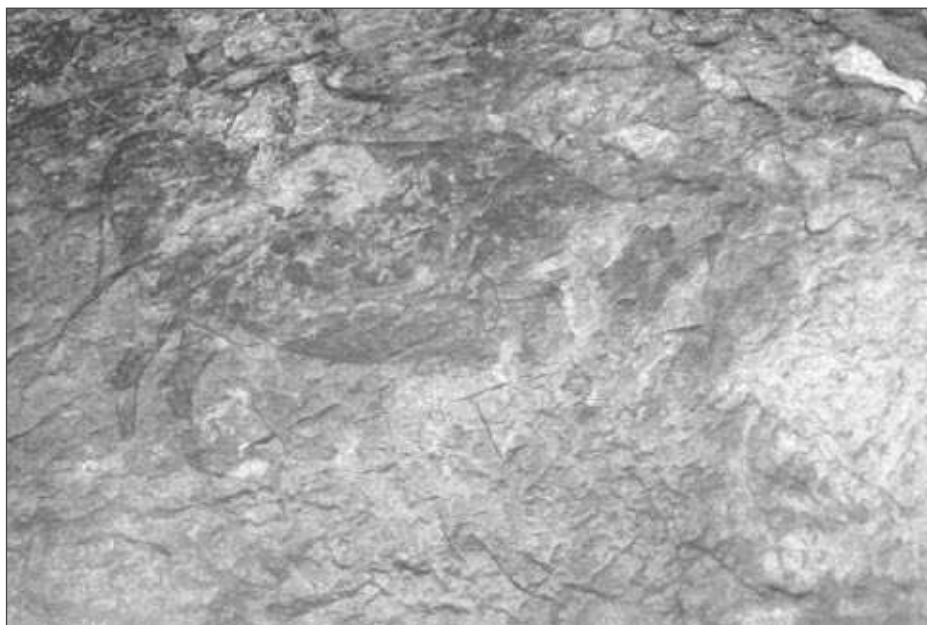

Foto 8. Bòvid de l'abric de Parellada III. Les seves mides el situen entre els més grans localitzats a Catalunya (Foto E. Sarrià)

triangular. El bòvid és d'estil molt realista, com els que trobem en jaciments pintats de l'àrea mediterrània llewantina de la península Ibèrica (Foto 8). L'acompanya un triangle de perfilat molt fi, d'uns 2 mm i una alçària de 15 cm que ens aparta, en estil, tècnica i contingut del primer.

Relació de figures

Tipus	Total
Bòvid	1
Triangle	1

1.2.4 Parellada IV

El conjunt de Parellada IV es troba situat a uns 150 m de Parellada I i a uns 25 m de Parellada III. L'abric fa uns 15 m de longitud i presenta dues àrees: una de pintada, d'uns 3 m de longitud per 40 cm d'alçària, i una altra de gravada en el sostre, a uns 1,80 m del terra. No presenta sediments visibles. Està orientat al sud-est. Les representacions pictòriques es troben en un espai central de la paret. Hem de dir que hi ha dues franges clares, on observem la repetició del mateix element en forma de barres. A l'esquerra de l'abric veiem unes restes i traços que en un principi ens fan pensar que són barres, o les restes d'un gran quadrúpede. Hem comptabilitzat unes 26 barres o traços verticals.

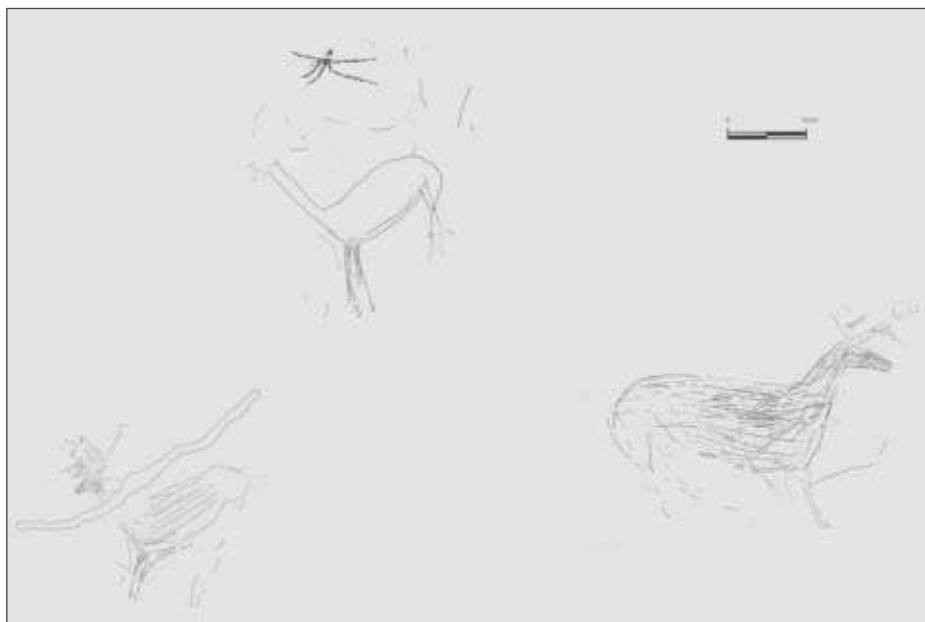

Fig. 2. Composició dels gravats de l'abric de Parellada IV o Llevària P-IV (Dibuix R. Viñas)

La composició dels gravats de Parellada IV està representada per tres figures de cèrvids que, per la seva concepció estilística i tècnica encaixen entre les formes paleolítiques i llevantines (Fig. 1). Aquesta observació ens presenta un nexa amb les formes finipaleolítiques i, per tant, un possible vincle amb l'origen de l'art llevantí (Fig. 2).

Relació de figures

Tipus		Total 31	
Pintura		Gravat	
Barres	26	Cérvol	1
Restes	1	Cérvol	2
Indeterminat	1		

2. Morera del Montsant

2.1 Escaladei I

El grup de pintures d'Escaladei I es troba situat al mig del Montsant. El paratge és d'una gran bellesa, a l'igual que la seva situació i l'emplaçament, ja que des de la balma s'aprecia una panoràmica (de 160° de visibilitat), fet que situa aquest jaciment entre els millors en visió del territori. L'abric es localitza a uns 620 m sobre el nivell del mar amb una orientació de 230° sud-sud-oest.

El mural conté 8 figures, totes d'animals d'estil naturalista estilitzat, i està pintat a uns 7 m de l'extrem esquerre de l'abric. Està distribuït en 3 àrees, la primera, amb 5 figures, ocupa uns 60 cm; la segona, a 1 m de l'anterior, integra una figura, i la tercera, a una distància equivalent, conté dues figures d'animals.

Relació de figures

Tipus	Total 8
Caprí	4
Cànid	1
Extremitat animal	1
Restes	1

2.2 Escaladei II

El grup de pintures d'Escaladei II està seguint el camí antic dels cartoixans i a l'oest del conjunt d'Escaladei I. El paratge és més suau i manté una bellesa exuberant. L'abric es troba orientat a l'est a uns 90° est. La longitud de la paret d'Escaladei II és d'uns 25 m, aproximadament; s'ha conservat una àrea de només 0,50 m de pintura i està protegida per una visera d'uns 2 m.

Relació de figures

Tipus	Total
Bòvid	1
Punt	1
Figura humana	1

2.3 Escaladei III

El grup de pintures d'Escaladei III es troba situat al bell mig del Montsant, i a uns 700 m al sud-oest del conjunt d'Escaladei II. Com en el cas anterior, el paratge és més suau i d'una bellesa exuberant. L'abric està orientat al nord-est i es localitza dins d'un petit barranc anomenat barranc de Santa Llúcia.

La longitud de la paret d'Escaladei III és d'uns 17 m, aproximadament. S'han conservat només 0,50 m de pintura, protegida per una petita visera d'uns 2 m. El suport de la paret es troba molt degradat i erosionat, la qual cosa ha fet que no es conservi res de pintura.

Relació de figures

Tipus	Total
Restes figura humana	1
Restes	3

3. Cavaloca**3.1. Cavaloca I**

El conjunt es localitza al barranc de Cavaloca, terme municipal de Cabacés. L'àrea de l'abric és molt peculiar i forma part d'una paret vertical, situada en el marge dret del barranc. El fris d'uns 50 m s'observa a uns 25 m de l'inici de la paret. Només hem registrat un motiu esquemàtic, de traç molt fi, que recorda el motiu d'un ancoriforme o oculat. Orientat a l'est a uns 100°.

Relació de figures

Tipus	Total
Braços amb nansa	1

3.2 Cavaloca II

L'abric de Cavaloca II és una gran balma d'aproximadament 14 m i orientada al nord-est amb 310°. Cal dir que tot el suport es troba en estat molt precari, i s'han conservat unes poques figures. La cavitat ha perdut la base i no conserva cap resta de sediment.

El conjunt de pintures de Cavaloca II està format per un petit mural de pintures d'estil esquemàtic i amb una sola temàtica constituïda per barres.

Relació de figures

Tipus	Total
Grups de barres	30 barres
Grups punts	3 punts

PRIMERES OBSERVACIONS

Mentre que a les muntanyes de Prades despunten els conjunts esquemàtics abstractes sobre els figuratius naturalistes (llevantins), a la serra de Llaberia aquest predomini s'inverteix. L'existència d'aquestes tradicions rupestres amb les seves característiques, a vegades situades en els mateixos espais, ens indica dos moments cronoculturals (connectats parcialment); per una part, la fi dels grups de caçadors-recol·lectors epipaleolítics d'origen preneolític, i per l'altra, l'inici de les comunitats de pagesos i ramaders del Neolític i etapes posteriors. Vilaseca, en la seva obra de *Reus y su entorno en la prehistoria* cita diferents tipus de jaciments en coves, cingles i altiplans de les muntanyes de Prades i els contraforts meridionals del Montsant, que situa entre l'Epipaleolític i l'edat del ferro. Entre aquests assenyallem el Molí del Salt, a Vimbodí; la Cova de les Borres, a la Febró; el Molí dels Albers, Morral del Perpinyà, la Cova de les Gralles, a Rojalons; la Cova del Cartanya, a la Riba; la Font del Teix, a Albarca; la Porta-Lloret de Siurana; la Cova del Daniel, a Capafonts; el Mas de Peiró de la Mussara; el Coll de les Forques i el Cingle del Pla de la Guarda de Prades (Vilaseca, 1973, p. 73-74, 91-94, 259-266).

A part d'aquestes dues tendències pictòriques cal esmentar, entre les noves manifestacions de Llaberia, la presència de tres figures d'animals (cèrvids d'estil paleolític i postpaleolític o llevantí), fets amb la tècnica del gravat fi i estriat (Parellada IV o Llaberia P-IV) i les quals representen un possible vincle entre el final del Paleolític i la tradició llevantina (Viñas, *et al.*, 2008 i 2009). Aquesta mateixa tècnica apareix en altres abrics del Llevant peninsular i entre les representacions faunístiques, gravades sobre plaquetes i petits blocs, com el jaciment paleolític del Molí del Salt (Garcia, 2004).

Finalment assenyallem la iconografia de concepció abstracta i de traç cal·ligràfic, protohistòrica i històrica que, en resum, ens mostra una comarca amb un continu de tradicions rupestres fins a l'edat mitjana, corroborat pel context i el registre arqueològic de la vall del Siurana (protohistòric i medieval) on s'han excavat diversos poblats i establiments ibèrics com el Puig Roig del Roget (Genera, 1993-1999 i 1995), o com el mateix enclavament de la fortalesa medieval de Siurana (segles X-XI).

Sens dubte, els nous registres ens aporten una visió molt més rica de la que teníem de les tradicions rupestres de Catalunya, amb figures i temàtiques innovadores dins de l'estil llevantí de l'arc mediterrani peninsular, com la matança o sacrifici humà de la Vall II i altres evidències que ens permeten replantejar els orígens de l'art llevantí, com són els gravats de l'abric de Parellada IV o Llaberia P-IV. Una documentació que ara cal valorar i estudiar.

BIBLIOGRAFIA

- CASTELLS, J. (dir.) (1994) *Corpus de pintures rupestres: àrea central i meridional*. Vol. II: *Abric de Gallicant*, fasc. 16. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura. Direcció General del Patrimoni Cultural. Servei d'Arqueologia.
- FULLOLA, J.M.; VIÑAS, R. (1985) "El primer grabado parietal naturalista en cueva de Cataluña: La cova de la Taberna (Margalef de Montsant, Priorat, Tarragona)". *Caesaraugusta* (Zaragoza), núm. 61-62, p. 67-78.
- GARCÍA DÍEZ, M. (2004) «El grafisme moble del Molí del Salt i la figuració moble durant el tardiglaciari en el vessant mediterrani de la península ibèrica». A: VAQUERO, M. (ed.) *Els darrers caçadors-recol·lectors de la Conca de Barberà: el jaciment del Molí del Salt (Vimodí). Excavacions 1999-2003*. Montblanc: Museu Arxiu de Montblanc i Comarca.
- GENERA I MONELLS, M. *Jornades d'Arqueologia 1999: comarques de Tarragona (1993-1999): prehistòria, protohistòria i època medieval*. Coord. per Gemma Hernández Herrero, 2007, p. 107-114.
- GENERA I MONELLS, M. *El poblat protohistòric del Puig del Roget (el Masroig, Priorat)*. Direcció General del Patrimoni Cultural, Servei d'Arqueologia, 1995.
- VILASECA ANGUERA, S. (1973). *Reus y su entorno en la Prehistoria*, Asociación de Estudios Reusenses, Reus, t.I, 283 p.
- VIÑAS, R. (2006) "El conjunt de pintures rupestres de les muntanyes de Prades". A: *Actes de les Segones Jornades sobre el Bosc de Poblet i les muntanyes de Prades, Poblet*, p. 459-484.
- VIÑAS, R.; RUBIO, A.; MARTÍNEZ, L.; I SERRANO, J.A. (2006a) "Descobriments de pintures rupestres a les muntanyes de Prades (Cornudella de Montsant, Tarragona)". A: *Actes de les Segones Jornades sobre el bosc de Poblet i les muntanyes de Prades, Poblet*, p. 485-489.
- VIÑAS, R.; VERGÈS, F.; VERGÈS, J.M.; FONTANALS, M. (2006b) "La primera troballa de pintura rupestre a la serra del Montsant: l'abric del barranc dels Bassots (Cabacés, Priorat, Tarragona)". *Butlletí Arqueològic* (Reial Societat Arqueològica Tarraconense, Tarragona), època V, núm. 27, p. 5-13.
- VIÑAS, R.; RUBIO, A.; MARTÍNEZ, L.; SERRANO, J.A. (2007) "Nous conjunts de pintures rupestres a les Muntanyes de Prades i el Montsant". Aplec de Treballs, Centre d'Estudis de la Conca de Barberà, Montblanc, p. 23-30.
- VIÑAS, R.; RUBIO, A.; SARRIÀ, E. (2008 e.p.) "Noticia sobre el conjunto de grabados figurativos-naturalistas de la sierra de Llaberia (Tarragona) Nexos entre el Paleolítico y el Postpaleolítico levantino". A: *Congreso Nacional Arte Levantino, 10 Años de Arte Rupestre del Arco Mediterráneo*, Murcia, Cieza, Yecla y Moratalla, nov. 2008.
- VIÑAS, R.; RUBIO, A.; SARRIÀ, E. (2009 e.p.) "Els gravats rupestres figuratius naturalistes de la serra de Llaberia (Tarragona): Possibles nexes entre el postpaleolític llewantí i el Paleolític". A: *Congrés Internacional, Datant l'Art Rupestre: L'Arc Mediterrani Peninsular entre l'absolut i el relatiu, juny 2009*. Barcelona: Servei d'Arqueologia, Generalitat de Catalunya.
- VIÑAS, R.; RUBIO, A.; RUIZ, J.F. (2010) "La técnica paleolítica del trazo fino y estriado entre los orígenes del estilo levantino de la península Ibérica. Evidencias para una reflexión". Preactas del Congreso Mundial de Arte Pleistoceno, IFRAO, 6-11 de Septiembre, Tarascon-sur-Ariège y Foix, (Francia), pp. 1-14.

- VIÑAS, R.; RUBIO, A. (2010 e.p.) “Indicadors rupestres del procés de neolitització a les Muntanyes de Prades”. III Jornades sobre el bosc de Poblet i les Muntanyes de Prades. Montblanc.
- VIÑAS, R.; VERGÈS, J.M.; FONTANALS, M.; RUBIO, A. (2010 e.p.) “Anàlisi de una figura de arquero levantino en les Muntanyes de Prades (Tarragona). Datos para una reflexión cronocultural”, Cuadernos de Arte Rupestre, Ciera, Murcia.
- VIÑAS, R. (2011) “Les primeres representacions rupestres de pastors neolítics a les Muntanyes de Prades: l’abric del Mas d’en Grau (Montblanc, Tarragona)”, Aplec de Treballs 29, Centre d’Estudis de la Conca de Barberà (Montblanc), pp. 53-64.
- VIÑAS, R.; VERGÈS, J.M.; FONTANALS, M.; RUBIO, A. (2011 e.p.) “L’Art Rupestre durant el procés de la neolitització a Catalunya”, Congrés Xarxes al neolític (Gavà).